

ՀՈՒՓՍԻՄԵ ՍՆՐԻՆԿՅՈՒԼՅԱՆ

ՀՈՒՇԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՀՐԱՊԻ ՄԱՍԻՆ*

Գրիգոր Զոհրապի պես մեծ մտքի տեր և հանճարեղ անձնավորության մասին գրելու համար, պետք է գրիչ ունենալ և ոսկի գրիչ, իսկ իմս մատիտ է անգույն, բայց որովհետև իրարու շատ մոտ մարդիկ ենք եղած և ամեն օր հանդիպած, մանավանդ որ տղայիս կնքահայրն էր, փորձեմ հուշերես բան մը թողուլ սա թուղթին, որ մնա անկորուստ:

Զոհրապ միջհասակ, բավական լեցուն կազմվածքով, կլոր դիմագծերով, ուշագրավ տեսքով, շարժումներով աշխույժ մեկն էր, ղննող, նկատող հայացքով, այնպես կդիտեր շուրջը, որ կարծես գրելու նյութ կհավաքեր: Արտաքենայան միշտ շատ ճաշակավոր, անգլիական ամենաազնիվ բրդեղեն կտորներով կոստյումներու մեջ և ամեն ինչ հազվածին համապատասխան, բաճկոն, փողկապ, թաշ-

կինակ և այլն, և այս բոլորը շատ անփույթ ձևով, կարծես ինքնիրենը եղած ըլլար:

Պերճաբան էր Զոհրապ, բառի ամենալայն իմաստով, ճիշտ այնպես կխոսեր, ինչպես որ կգրեր: Ուր որ ալ ըլլար՝ խորհրդարան, ազգային երեսփոխանական ժողով, որեւէ ընկերական հավաքույթ, գրական երեկո, իրենց տունը, մեր տունը, երբ Զոհրապն էր խոսողը, բոլորը կլռեին և բերանաբաց կլսեին: Ան կնկարեր, կբանդակեր կարծես իր պատմածը:

Ամեն նորության, ըլլա գրական, գիտական, գեղարվեստական, քաղաքական, անմիջապես կտեղեկանար, ոչ միայն իր ապրած երկրին մեջ, այլև ամբողջ աշխարհի մեջ և իր հեղինակավոր կարծիքը կհայտնէր այդ մասին:

Բնակարանը, Բերա թաղամասի Այադփաշա փողոցի ծովահայաց մեծ տան մը մեջ, վերևի 4-րդ հարկը, սքանչելի տեսարան ուներ: Ննջարանի պատշգամբն, պատուհաններն ցույց կուտար շոգենավերու, նավակներու, մակուկներու անընդհատ լողալ-երթևեկը: Կյանքին հետ համեմատելով:

Աշխատասենյակը կգտնվեր մուտքի դռան ճիշտ դիմացը, ոչ շատ մեծ, պատերը մինչև առաստաղը գրապահարաններ՝ փառակազմ գրքերով: Գրասեղանը նույնպես ոչ մեծ, ամենաազնիվ փայտեղենով շինված, վրան ամեն ինչ գեղարվեստական՝ թանաքաման, գրիչ, մատիտ, թերթահատ, արձանիկներ և այլն: Կսիրեր առհասարակ դուռը բաց աշխատիլ, գրասեղանին առջև, կբաժ թուղթե-

* «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությանն ենք ներկայացնում հայ մեծանուն գրող Գրիգոր Զոհրապի մասին գրած ակնատեսի՝ տիկին Հուփսիմե Սերիկյուլյանի շատ կողմերով ուշագրավ հուշերը: Տիկին Հ. Սերիկյուլյանը լինելով գրողի մտերիմ ընկերոջ՝ Վարդգեսի կինը, հաճախ, Պոլսում ապրած տարիներին, ելումուտ է ունեցել նրանց տանը, մոտ կապերի մեջ է եղել ընտանիքի հետ, ականատես է եղել նրանց նիստուկացին, Զոհրապի ձերբակալության և քստորվելուն, ընտանիքի տառապանքներին:

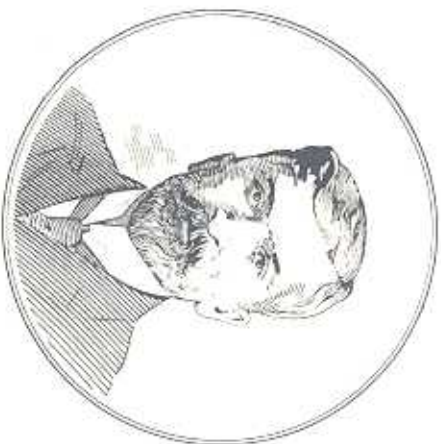
Տիկին Հ. Սերիկյուլյանը փր հուշերը Թբիլիսիից ուղարկել է գրականության և արվեստի ֆանդարան, Հուշերի ընագիրը պահվում է Գրիգոր Զոհրապի արխիվային փոթրիկ ֆոնդում:— Գ. Ազյան:

1915

1965

Է. ԱԿՈՒՆՅԱՆ

ՆԱԽԻԲՅԱՆ ԳԱԼՍՅԱՆ

ՊՐԻՆՍ ԳԱԼՍՅԱՆ ԳԱԼՍՅԱՆ

ԱՍԻՍՅԱՆ Կ. ԳԱԼՍՅԱՆ

ՏԻՍՆԱՆ ԲԵՆՅԱՆ

ՊՐԻՆՍ Կ. ԳԱԼՍՅԱՆ

Գ. ԽԱՓՈՒՅ

Գ. ԽԱՓՈՒՅ

Փ. ԽԱՓՈՒՅ

Գ. ԽԱՓՈՒՅ

ն վրա, պենսնեն քթին: Իրենց այցելելու ժամերուն, երբ կտեսնեինք զինքը այդ դիր-
վ, արագ մը կանցնեինք և կմտնեինք հյու-
անհայտ: Մեր գալեն քանի մը բուսե անց,
գար եռանդով բարեկեր մեզ: Ներողու-
նուն կխնդրեինք իրմե որ զինքը խանգարե-
ցար: «Մինչև ետքը թուղթերու հետ միս-
անակ մնալու չեմ վերջապես», — կա-
յախաներ: Կսկսեր պատմել, կատակել:
Հասարակ խոսակցութիւնը միշտ համեմ-
ած էր սրամիտ կատակներով: Ամենասովո-
րական դեպքը կպատմեր գունագեղ: Իր ա-
յարանքին մեջ, տարբեր ձևով շտապ մը
պարակներու: Մեծ հաճութեամբ կսեներ
քնքը, կամ, ավելի ճիշտ, կտեսնեինք պատ-
ածները:

Քրտուսի ցուցահանդեսն վերադարձին,
ն չեմ սխալիր՝ 1914 թվականին, արձան մը
որո՞ւմ էր՝ սպիտակավարդագույն մարմարի
առ քանդակված ոչխարներու հոտը, հովիվը
առաջին: Արձանը տեղավորեր էին պատու-
նին մեջ, ժանյակավոր վարագույրին
մէջ, ելեկտրական լուսին տակ, ուր ավելի
լայտուն, ավելի գեղեցիկ կերևար ան: Զոհ-
այ մեզի ցույց կուտար արձանը ըսելով.
ն ճիշտ մտահոյացում և մատներու ինչ
արք ճարպիկութիւն պետք է, սա անխոս
արմարին այս կյանքը տալու համար: Ոչ-
արներու գեղմը կշռափես ավելի մեջ, ան-
ն հովիվը տիրական կանգնած, խուզար-
ն հայացքը նետած հեռուն, պահապան
ամփոք ոտքերուն առջև: Քանդակագործին
տքին ավելի նուրբ ու համառ աշխատանքն
ընդհատելի: Զոհրայ առհասարակ ամեն
անի վրա թափված աշխատանքն էր որ
նահատեր:

Ամբողջ բնակարանը նման էր գեղարվես-
թի թանգարանի մը: Ընտանիքով բոլորը
նը՝ Կլարան, աղջիկները՝ Դոլորես և Հերմի-
ն, տղաները՝ Լեոն և Արամ վերին աստի-
անի նուրբ և գեղեցիկ ճաշակի տեր մարդիկ
ն: Ներս մտնողը շէր գիտեր ո՞ր նկարին,
որ արձանին, ո՞ր գեղեցիկ ծաղկամանին
ոջ և կանգնելու ու դիտելու հիացումով: Ծա-
արանի պատերը ծածկված էին էդգար Ծա-
ինի ձեռակերտ նկարներով: «Որչա՞փ շար-
ուն կյանք կա բոլորին մեջ և համառ, տո-
ուն աշխատանք», — կըսեր Զոհրայ:

Որեւէ անձաշակ բան կամ ոչ ճիշտ երևույթ
եսնելով կավելցներ. «Բարբարոս ձեռով մը
ղած է»: Մեծ մտածողը կարող էր գուշակել,
որ այդ «բարբարոս» ձեռը իր վրա պիտի գոր-
ադրվեր և ինք պիտի նահատակվեր բարբա-
րոսաբար:

Տան մեջ մանուկի մը պես կխնամեին զին-
ը, ամեն ինչ նախապես մտածված՝ սնունդ,
անգիտ, հագուստ և ամեն բան: Երբեմն

կբողոքեր. «Ձգեցեք անգամ մըն ալ ուղածիս
պես շարժիմ, ուղածս ընեմ», — կկատակեր
հաճախ այդ մասին և մենք բոլորս կծիծա-
ղեինք:

Կիրակի օրերը կսիրեր ոտքով երկար
պտույտներ ընել մեծ աղջկան՝ Դոլորեսի
հետ: Բավական հեռու կպարեինք մենք:
Սովորականն տարբեր, ուժեղ զանգահարու-
մով մը ներս կմտնէր և դեռ միջանցքին մեջ
«սատե մը» կպատվիրեր («սատե», թուրքե-
րեն, կնշանակէ «միայն, զուտ», այսինքն
սուրճ առանց շաքարի): Հազիվ նստած,
կպատմէր իր տպավորութիւններն կամ նոր
պատահած դեպքն մը:

Իրավաբանական ասպարեզին մեջ առա-
ջինն էր. ինչ դատ որ ստանձներ, անպայման
պետք է շահեր: Փաշայի մը շատ խճճված
դատը ստանձնեց, շահեցավ, փաշան շնոր-
հակալ եղավ մեծ վարձատրութեամբ: Ինքն
ալ նույն առատաձեռնութեամբ կծախսեր ա-
մենուն վրա, ամեն բանի համար:

Իբրև իրավաբան կցված էր ուսական դես-
պանատան հետ: Կսիրեր ռուսերը, «Անոնք
շիտակ մարդիկ են, մեզի պես չեն», — կըսեր:
Դեսպանատան զինվորական կցորդը շատ
մոտ էր Դոլորեսին, զոր կսիրեր, բայց որով-
հետև դիվանագիտական ասպարեզին մեջ
աշխատողը իրավունք չունէր ամուսնանալու
օտարահպատակ աղջկան հետ, խոստացած
էր երթալ, ձգել պաշտոնը, վերադառնալ և
կապվիլ ամուսնութեամբ: Դեսպան և ուղացավ:
Աղջկան էին ընտանիքով, հայր ու աղջիկ
մանավանդ, իսկ հետո պատերազմն սկսավ
և ամեն ինչ այլ ձև ստացավ արդեն:

Զոհրայ լիովին վստահ էր ռուսերուն հաղ-
թանակին: «Արեւելյան սահմանազուխին վրա
ռազմական ուժ չունինք», — կըսեր: Այդպես
ալ եղավ: Կոնվին սկսելն քիչ վերջ, ռուսա-
կան բանակը մտավ Տաճկաստան, բայց,
պիստ՝ ս, նահանջեց, գրեթէ իսկույն, որմն
հետո ոճրագործ իթթիհադականները (օս-
մանյան կառավարութեան ղեկավար կուսակ-
ցութիւնը) սկսան իրագործել նախապես
ծրագրված հայերու բնաջնջումը, անախըն-
թաց բռնագաղթով: Զոհրայի տրամադրու-
թիւնը փոխվեցավ բոլորովին. մտախոհ,
ծանր տեսք ուներ: Իսկ երբ 1915 թվականի
ապրիլ 24-ի գիշերը ձերբակալութիւններ
եղան Պոլսի մեջ, մտավորականներու մեծ
մասը ձերբակալվեցավ և հաջորդ օրն իսկ
աքսորվեցավ, Զոհրայ ամեն օր ամուսնուս՝
Վարդգեսին հետ կդիմեր «նեղարեթ»-ները
(մինիստրութիւն), ինչպես և գլխավոր ոս-
տիկանապետ Բեդրի բեյին ու բացատրու-
թիւն կպահանջեր անմեղ մարդոց հանդեպ
կատարված հալածանքներուն համար: Մինչև
որ... զիրենք ևս ձերբակալեցին մայիս 20-ի

երեկոյան, ազատվելու համար բողոքներեն, և հաջորդ օրը, առավոտ կանուխ, քսորեցին սևածիր ճամբաներով...

Զոհրապի գրական գործունեության մասին չեմ համարձակիր բան մը ավելցնել, քանի որ Մինաս Հյուսիսյանը և ուրիշներ այնքան ձեռն-հասորեն ուսումնասիրած են անոր գրական ժառանգությունը: Ըսեմ միայն, որ ինքը՝ մեծ Զոհրապը, ոչ մեկ կարևորություն կուտար իր գրվածքներուն: «Կյանքեն պզտիկ նոթեր, պզտիկ պատկերներ են անոնք», — կըսեր, — ես ամստոյոր մըն եմ միայն գրական ասպարեզին մեջ: Ականջիս մեջ կ'նշե դեռ իր համեստ արտահայտությունը:

Զոհրապը ճանչցեր եմ 1911 թվականին, երբ ամուսնությանս առթիվ փոխադրվեցա Պոլիս: Քանի մը օր էր որ հասած էինք Պոլիս, դեռ ոչ բոլորովին տեղավորված: Զոհրապ հրավիրեց մեզ ճաշի, թեև կինը բացակա էր, Եվրոպա գացած ըլլալով: Ինքը Զոհրապ, տղան և փոքր աղջիկը ընդունեցին մեզ: Առաջին պահին այնպես ջերմ սիրալիրություն մը դիմավորեց մեզի, կարծես հիննե մոտ բարեկամներ եղած ըլլայինք, և այդպես մնացինք մինչև վերջին օրը: Հիսուն տարեկան էր այն ժամանակ, թեև մազերը բոլորովին սպիտակած, բայց երիտասարդի աշխույժ և ավյուն կար բոլոր ձևերուն մեջ: Հետաքրքրության մը հարցեր կուտար, պատմել կուտար գովառի՝ էրզրումի կյանքեն, դպրոցներու մասին և այլն: Ես ալ կ'պատասխանեի տեսակ մը քաշվելով, երեկ երիտասարդ տարիքիս պատճառով:

Շարժապատկերի պատասխանի պես տեսողությանս առջև կսահի վերջին պահը, երբ առավոտ կանուխ գացի Միրքեջիի կայարան ճանապարհելու զրեքնը: Ամուսինս հաջողոր էր բացառիկ թույլտվություն ձեռք բերել, որ ճանապարհելու երթամ: Ուտիկաններով շրջապատված, փոքր սենյակի մը մեջ, նստած էին Զոհրապն ու Վարդգեսը տախտակե բազմոցին վրա, անհայտին առջև հուսաբեկ արտահայտությամբ: Կոշիկներուն կուճակները կոճկված չէին, մազակայս տվի, որ կոճկե: «Այդպես ալ մնա նե, ի՞նչ հոգ», — ըսավ: Հրամայեցին, որ թուրքերեն խոսի: Քանի մը խոսք ըսավ տիկնոջ հաղորդելու: Հազիվ կես ժամ անցած, տարին, նույնպես ուտիկաններով:

Տարին... անանուն ճանապարհներով, ուշընչացնելու համար հայ մտքի, գրչի, գաղափարի այլ տիտաններու հետ:

Ձերգակալության հաջորդ օրը, Զոհրապի կինը, գուլիսը կորսնցուցած, կգիմեք աջ ու ձախ պաշտպան գտնելու, ամուսինը ազատելու և վերագործնելու համար: Գերմանա-

կան դեսպանատուն, խորհրդարանի նախագահին, վարչապետին և ուրիշ ժանոթներով կատարված դիմումները անցան իզուր, ոչ ոք օգնեց, ոչ մեկ բան ընել ուզեցին:

Օսմանյան խորհրդարանի այն ժամանակվա նախագահ հալիլ բեյը Զոհրապի մոտ ապաստաններ էր, երբ իթիքի հաղը կհալածվեին իթիլաքեն (իրարու հակառակ կուսակցություններ): հալիլ բեյը հալածանքի օրերուն շունչը առեր էր Զոհրապի տունը և երկու շաբաթ են ավելի պահվեր էր անոր մոտ, մինչև հաջողություններ էին զայն գաղտնի հեռացնելու: Պոլսեն: Նույն այդ նշույթով հալիլը «Ո՛ր մեք բան ընել չեմ կարող», — պատասխաններ էր Զոհրապի կնոջ: Իսկ երբ Կլարան վարչապետին դիմեց որպես ծանոթ, ըսելով, որ «Իմ ամուսինը հեղափոխական չէր, ոչ մեկ կուսակցության կապակցություններ, այս հալածանքին պատճառով ի՞նչ է», — վարչապետը անապատ մոթաբար պատասխաններ էր. «Զե՛ք գիտեք իմ որ թաց խոտն ալ չորին հետ կ'վառի»:

Ճիշտ նույն պատասխանը, նույն բառերով գրեր էր Բաֆֆին իր «Վայծեր»-ուն մեջ, 78 տարի առաջ, երբ Ասլան կըողոթեր Վանի վալիին, անմեղ մարդոց դեմ կատարված հալածանքներուն համար:

Արևմտահայերու ճակատագիրը դարերի վեր գառնագինորեն նույնն է եղած:

Զոհրապ հաջողոր էր ճանապարհեն մեկվ երկու նամակ և հեռագիր մը հասցնել տուն: Իսկ երբ այդ ևս դադարեցավ, ընտանիքը մնալ առանց լուրի: Կլարան օրը քանի մը անգամ հեռախոսով կհարցներ, թե ո՞րտեղ կգտնվե, ամուսինը, որմե ինքը ոչ մեկ լուր ուներ: Ոճրագործները պատասխաններ էին. «Զոհրապ յուրա օյլու» (Զոհրապ ճանապարհին մե մեկ տեղ է):

Անկարելի է նկարագրել սոսկալի հարվածը ազդեցությունը Զոհրապի ընտանիքին վրա: Անհնար է երևակայել ընտանիքի ապրած մեծ վիշտը: Հաջորդ օրն իսկ ուզեցին մահադատալ, հոգեհանգիստ կատարել, բայց արգելեցին: Նման ոճրագործության վրային մարդ էր լուեյայն անցնիլ:

Արտասուքներու հեկեկանքին մեջն տիկին Կլարան ցույց կուտար Զոհրապի գրասենյակը, գրապահարանները, հանդերձադարանք և կհեկեկար. «Այս ամենը ձգեցիր, ո՞ւր գացիր, ես քեզ հիմա ո՞ւր պիտի գտնեմ...»:

Հիշողություններս, թեև փոքր, բայց փրակալ, թող մնա թուղթին, իբր հիշատակ անհամար Զոհրապին: